

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Budovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajžíková, Klára Bu-
zássyová, Ján Fíndra, Gejza
Horák, Ján Horecký, Ján Kača-
la, František Kočíš, Ivan Masár,
Ján Oravec, Matej Považaj,
Jozef Ružička, Anna Rýzková,
Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 8

OBSAH

KAČALA, J.: Súčasný výskum spisovného jazyka a otázky jazykovej kultúry	257
HORECKÝ, J.: Akademické tituly a vedecké hodnoty	264
POVAŽAJ, M.: Tvorenie ženských priezvisk v spisovnej sloven- čine	267
RÍSOVÁ, E.: Bohatierske byliny v slovenskom rúchu	273

Rozličnosti

Nedopasky, nedojedky a iné ná- zvy ostatku po dejl. K. Bu- zássyová	279
O slepačom nárečí alebo o slo- vese krákorif. G. Horák	281

Správy a posudky

Nový typ hornolužickosrbského pravopisného slovníka. K. Palkovič	283
Jazyk ako most a priepasť. K. Matějová	284

Spytovali ste sa

Beztiažový stav. I. Masár	286
Platí znehodnotený cestovný lí- stok? A. Rýzková	287

Súčasný výskum spisovného jazyka a otázky jazykovej kultúry

JÁN KAČALA

1.0 Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra ako výskumné pracovisko sa v rámci Slovenskej akadémie vied zaoberá komplexným výskumom slovenského národného jazyka, jeho vzťahov k iným jazykom, teóriou jazyka a osobitne teóriou spisovného jazyka a teóriou i praxou jazykovej kultúry. Komplexný výskum sa uskutočňuje na báze úloh štátneho plánu základného výskumu. Zahŕňa predovšetkým spisovný jazyk a jeho kultúru, ďalej výskum vlastných mien, nespisovné útvary národného jazyka, najmä územné nárečia, dejiny slovenského jazyka a konfrontačný výskum slovenčiny a ruštiny.

Náplň komplexného výskumu slovenského národného jazyka v 7. päťročnici tvorí predovšetkým výskum slovnej zásoby. V rámci výskumu spisovného jazyka sa pracuje na projektoch: *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ) a *Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny*. Okrem toho sa pripravuje *Syntax slovenského jazyka*.

V rámci výskumu nespisovných útvarov slovenčiny sa pripravuje *Slovník slovenských nárečí* a pracuje sa na atlasových projektoch: je to *Atlas slovenského jazyka* (je autorsky dokončený) a medzinárodné atlasové projekty: *Všeslovanský jazykový atlas*, *Celokarpatský dialektologický atlas* a *Európsky jazykový atlas*.

Témou výskumu dejín slovenčiny je *Historický slovník slovenského jazyka* v predspisovnom období vývinu slovenčiny.

Konfrontácia slovnej zásoby slovenčiny a ruštiny sa uskutočňuje v teoretickej zložke a najmä tvorbou *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (doteraz vyšli dva zväzky).

1.1 Centrom výskumnej pozornosti ústavu je teda v súčasnosti slovná zásoba. Všetky projekty pripravované v ústave z okruhu slovnej zásoby sa posúdili na vedeckej konferencii 1. — 4. 3. 1983 v Smoleniciach. Konferencia ukázala, že vo všetkých prípadoch ide o vedecké aj spoločenské a kultúrne nosné projekty.

2. Z hľadiska praxe je najdôležitejší pripravovaný *Krátky slovník slovenského jazyka* (je pred dokončením) a *Pravidlá slovenského pravopisu*, ktoré sa chystajú ako novokoncipovaná, dôsledne pravopisná príručka. Neráta sa v nich so zmenami v principiálnych otázkach. Sleduje sa skôr cieľ spresniť jestvujúcu kodifikáciu najmä v sporných bodoch alebo v tých javoch, kde badať najväčší pohyb (písanie veľkých písmen, zdomáčňovanie cudzích slov, písanie čiarok a interpunkcie vôbec, písanie príslovkových výrazov typu *do belasa/dobelasa*, *do paroma/doparoma*, písanie zložených prídavných mien a podstatných mien ap.).

V tlači sú prvé oficiálne *Pravidlá slovenskej výslovnosti*.

3.0 Konceptia KSSJ a jeho postoje v kodifikačných otázkach budú odbornú aj širšiu kultúrnu verejnosť zaujímať najviac, lebo tento jednoväzbový slovník je zacielený na každodennú jazykovú prax. Spracuje sa v ňom asi 50 000 slov tvoriacich najpoužívanejšiu časť slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Okrem nej sa zachytí aj časť nespisovných vyjadrovacích prostriedkov, ktoré majú značnú frekvenciu v istých prejavoch realizovaných v spisovnom jazyku. Slovník sa zacieľuje na slová, ktoré sa najčastejšie používajú v najdôležitejších sférach vyjadrovacej praxe: v bežnej reči, v publicistických prejavoch, vo vedecko-popularizačnej literatúre a v prejavoch umeleckého štýlu. Popri neutrálnych spisovných výrazoch zachytí slovník hovorové a expresívne slová, najbežnejšie odborné výrazy (ich počet sa zväčšuje a nastáva pri nich determinologizácia), ako aj knižné prvky. Zachytia sa aj mnohé nové slová, o ktoré sa spisovná slovenčina obohatila v ostatných desaťročiach.

3.1 Súčasná spisovná slovenčina sa chápe ako spisovná slovenčina obdobia budovania socialistickej spoločnosti u nás. Za toto obdobie prekonala spisovná slovenčina (ako aj celá slovenčina) veľké zmeny práve v slovnej zásobe, rozvinula sa do nebývalej šírky, bohatstva a významovej i štýlovej diferencovanosti výrazových prostriedkov.

Pre koncepciu KSSJ je dôležité, že hovorové prostriedky sa v duchu našej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry chápu ako súčasť spisovného jazyka, slová označené ako hovorové sú teda v duchu koncepcie plnoprávne spisovné slová, pravdaže, obmedzené na vyjadrovaciu sféru bežného, neoficiálneho styku.

3.2 V popredí pozornosti autorského kolektívu stojí normatívna stránka vo vzťahu k slovnej zásobe, ale aj vo vzťahu ku gramatickým cha-

rakteristikám slova, k jeho výslovnosti aj k pravopisu. Veľká pozornosť sa venuje prevzatým slovám ako prvkom závažným z hľadiska profilu slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Autori sa usilujú zachytiť najpoužívanejšie slová prevzaté z iných jazykov, najmä internacionalizmy, ktoré sa vyskytujú bežne vo viacerých európskych jazykoch, najčastejšie ako odborné výrazy z rozličných vedných, pracovných aj záujmových odborov.

3.3 V súvisi s normatívnou stránkou KSSJ je dôležitý vzťah KSSJ k *Slovníku slovenského jazyka* I—VI (1959—1968): Základná vrstva slovnej zásoby spisovnej slovenčiny sa spracúva podobne ako v SSJ. Vo viacerých bodoch sa spresňuje stav zachytený v SSJ v zhode so závermi konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny z r. 1965 (materiál p. v Slovenskej reči, 31, 1966, s. 3—44 a 76—119), ako aj s výsledkami intenzívneho výskumu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, ktorý mal na zreteli práve hľadisko spisovnosti (porov. najmä seriál *Čítame Slovník slovenského jazyka* uverejňovaný v našom časopise v r. 1967—1973). Mnohé nedôslednosti v kodifikácii slovnej zásoby sa napravili vyjdením *Česko-slovenského slovníka* (1979; 2. vyd. 1981)

Dôležitú zložku kodifikačnej činnosti v okruhu slovnej zásoby predstavuje práca kodifikačnej skupiny Jazykovedného ústavu v r. 1975—1977. Slo v nej o kritickú revíziu poučiek o slovnej zásobe publikovaných v Slovenskej reči v 30. rokoch. Výsledky práce sú zhrnuté v záverečnej správe (1978).

3.4 Uvedené výskumné výsledky sa premietajú aj do KSSJ. Niektoré javy problematické z hľadiska spisovnosti KSSJ nezachytí z dôvodov limitovaného rozsahu. V jednozväzkovom slovníku ako slovníku osobitného typu je dôležitý princíp maximálnej úspornosti vo všetkých zložkách diela. K frekventovaným problematickým javom v norme sa v KSSJ zaujme stanovisko.

4.0 V KSSJ sa vychádza z chápania spisovného jazyka ako celospoločenskej kultivovanej a kodifikovanej formy národného jazyka. Je to forma, ktorá sa vyučuje v školách rozličných typov a ktorú sa treba sústavne učiť aj po absolvovaní základnej (alebo aj strednej či vyššej školy). Na osvojenie tejto formy treba vynaložiť nemalé úsilie, treba poznať jej problematiku a pri jej používaní vo verejnom prejave spĺňať isté požiadavky. Ovládanie spisovného jazyka sa nededí od staršej generácie, na ovládanie takého vypracovaného nástroja treba vynaložiť cieľavedomé úsilie a mať ustavičný živý kontakt s kultivovanou jazykovou praxou (osobitne z oblasti slovesného umenia).

4.1 Pravdaže, prejavy umeleckého štýlu nie sú dnes už takou výlučnou dominantnou sférou kultivovania spisovného jazyka ako v minulosti, lebo pribudli novšie dôležité sféry (najmä publicistická a vedecko-popularizačná), ale stále majú významné postavenie pri kulti-

vovaní spisovného jazyka a rozvíjání jeho tradície. Jazyk umeleckej literatúry je dominantne spisovný jazyk a nespisovné prvky použité v ňom sa ako charakterizačný prostriedok uvedomujú práve na pozadí tohto spisovného základu. Preto prejavy umeleckého štýlu (na rozdiel od stratifikácie národného jazyka, ktorú podal J. Horecký — naostatok v práci z r. 1982, s. 54—55) zaraďujeme do spisovného jazyka. Iným argumentom v prospech tohto chápania je rozmanitosť komunikačných sfér, v ktorých žije a používa sa spisovný jazyk: medzi tieto sféry nepochybne patrí aj sféra umeleckých prejavov, a nie iba sféra publicistiky, vedeckej literatúry, školského vyučovania a verejných prejavov. Ako sme už naznačili, do sfér, v ktorých sa používa spisovný jazyk, zaraďujeme aj hovorovú sféru.

4.2 Z hľadiska rozvíjania a kultivovania spisovného jazyka nadobúdajú dnes oveľa väčší význam prejavy vedecko-popularizačného, publicistického a hovorového štýlu. Prejavy tohto druhu sú výrazom živého vyjadrovania v spoločensky dôležitých sférach vyjadrovacej praxe a často prenikajú do nich nespisovné prvky: profesionálne slangy, silno expresívne až hrubé slová, výrazy prevzaté z iných jazykov a neadaptované v spisovnom jazyku ap. Tieto nespisovné prvky používané popri základných spisovných utvárajú subštandardnú vrstvu lexikálnych prostriedkov národného jazyka. Súvisia s vpádom hovorenosti, bezprostrednosti do spisovných prejavov, ako to ukazujú aj hromadné oznamovacie prostriedky, najmä televízia, rozhlas, film, ale aj niektoré noviny, napr. bratislavský Večerník.

4.3 Kvalifikátor subštandardný lexikálny prostriedok sa bude používať aj v KSSJ (bližšie Kačala, 1983). Označujú sa ním nespisovné prvky používané v živej reči (v hovorených, ale aj v písaných prejavoch) popri základných spisovných prvkoch ako výrazný charakterizačný prostriedok. Patria sem výrazy stojace medzi hovorovou vrstvou spisovnej reči a slangmi ako krajnými pólmi. Sú to slová neadaptované v spisovnom jazyku, lebo kultivovaná reč má za ne plnohodnotné ekvivalenty (*kecať, kiksnuť, blbý, obdržať*), slová prekračujúce úzky rámec slangu (*štartnúť, pumpnúť*) a slová neúnosné v spisovnom vyjadrovaní privysokou mierou expresivity (*odkráľovať, odpiliť z funkcie*).

4.4 Problematika lexikografického hodnotenia prostriedkov národného jazyka je komplikovaná a náročná. Lexikograf musí heslo uzavrieť a vyjadriť sa tak o rozličných stránkach spracúvaného slova. Hodnotenie jazykových prostriedkov chápeme ako profesionálne právo i povinnosť jazykovedca. Na vylúčení alebo aspoň obmedzenie subjektivismu pri hodnotení sa treba opierať o vedecké, pozitívne zistené fakty a argumenty a využívať kolektívny spôsob práce, ktorý pomáha objektivizovať postoje a pracovné výsledky.

5.0 Ako vidieť, kodifikačná stránka v KSSJ bezprostredne súvisí s prácou v oblasti jazykovej kultúry. Organizačnou bázou tohto spätia je to, že KSSJ sa vypracúva v oddelení jazykovej kultúry. Práca v jazykovej kultúre musí mať pevnú vedeckú základňu, nemôže byť subjektivistická a popri odborných aspektoch má rešpektovať aj spoločenské aspekty. Musí teda byť aj pružná, keďže reaguje na spoločenské vyjadrovacie potreby.

5.1 V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV je kodifikačná činnosť, resp. regulačná práca v oblasti jazykovej kultúry inštitucionalizovaná. Tak je to aj v mnohých iných krajinách: jazykovedné pracoviská akademického typu majú popri výskumnej činnosti aj výrazný podiel na aplikačnej činnosti. Toto spätie je dôležité aj vedecky, lebo núti jazykovedcov pozorne študovať vyjadrovaciu prax, dáva ich výskumnej práci impulzy a zabezpečuje tak výskumu spätnú väzbu.

Práca jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v okruhu jazykovej kultúry je mnohotvárna. Aspoň letmo treba v tejto súvislosti spomenúť vydávanie časopisu *Kultúra slova*, vedenie jazykových rubriík, spoluprácu pri tvorbe učebných textov, styk s redakciami časopisov, novín, publikácií, s redakciami televízie a rozhlasu, úpravu textov, jazykovú kritiku, jazykovú prevenciu, poradenskú službu verejnosti. Táto práca je sústredená v oddelení jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľud. Štúra SAV a vychádza z istých teoretických princípov, z istej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Teoretické princípy sa vpracúvajú v teoretických štúdiách a prediskutúvajú sa na vedeckých konferenciách. Naostatok boli takéto vedecké konferencie r. 1976 na Slovensku (p. zborník *Z teórie spisovného jazyka*, 1979) aj v Čechách (p. zborník *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, 1979; zborník obsahuje aj príspevky zahraničných účastníkov konferencie). Pri formulácii teoretických východísk sa využíva aj medzinárodná spolupráca, najmä medzi odborníkmi zo socialistických krajín, ktoré majú aj v týchto otázkach v mnohom spoločnú problematiku (ZSSR, NDR, Bulharsko, Poľsko, Maďarsko). Ako príklad takej spolupráce možno tu uviesť aj zborník obsahujúci príspevky slovenských a nemeckých bádateľov v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry (1982).

5.2 Jazyková kultúra konkrétnych jazykových prejavov sa posudzuje komplexne a na jej určovanie sa používajú viaceré kritériá, teda nie iba správnosť v úzkom zmysle (príručky takého typu, ako je Žáčkov a Janekov *Slovník nesprávných a správných výrazov*, súčasná jazykoveda neodobruje). Skôr tu treba používať termín systémovosť vo význame „zhoda s hláskovými, sémantickými, slovotvornými, morfológickými a syntaktickými zákonitosťami spisovného jazyka“. Ďalšie kritérium predstavuje funkčnosť alebo štýlová primeranosť použitých

prostriedkov a kritérium spoločenskej primeranosti použitých prostriedkov.

5.3 Špecifickým a častým problémom v práci v okruhu jazykovej kultúry sú prevzaté, resp. tzv. cudzie slová. S tým súvisí otázka tzv. jazykovej čistoty a jazykového purizmu. Dnes nijaký rozvitý spisovný jazyk nie je „čistý“, lebo má veľa prevzatých alebo cudzích slov. Pravda, miera rezistencie proti cudzím vplyvom je v rozličných jazykoch rozdielna. Vyplýva z politickej a spoločenskej situácie príslušného národa ako nositeľa jazyka, z možností jazykového systému (niektoré jazyky sa cudzími vplyvmi rozrušujú viac, iné menej) a napokon z teoretických postojov jazykovedcov a predstaviteľov kultúry k preberaniu cudzojazyčných prostriedkov a ich potrebnosti v danom jazyku. V tejto otázke badať v rozličných jazykoch rozdielnu situáciu napr. aj v európskych socialistických krajinách (vidno to napr. aj zo zborníka Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti, 1979).

Výrazom, ktorým sa moderné spisovné jazyky ťažko môžu v súčasnosti vyhnúť, sú internacionalizmy, ktoré sú jedným z výsledkov, resp. prejavov vedecko-technickej revolúcie a špeciálne pohotovej výmeny informácií. Internacionalizácia spisovných jazykov je jeden z výrazných procesov charakterizujúcich rozvoj súčasných spisovných jazykov. Ide pri nej o prvky výhodné z hľadiska medzinárodného dorozumievania najmä v odbornom vyjadrovaní (odborné termíny), ale aj v rozmanitých pracovných a záujmových sférach (výrazným príkladom je šport), ako aj v každodennom dorozumívaní (porov. napr. slová *vikend, džús*).

5.4 Iná vec je používanie prevzatých slov v reči, v konkrétnych jazykových prejavoch. Tu treba mať na mysli adresáta prejavu. Súčasné hromadné oznamovacie prostriedky používajú komunikačne neúnosné množstvo a typy prevzatých slov. Súvisí to s rýchlosťou pri tvorbe novín, rozhlasových, televíznych a filmových relácií, ale obracia sa to proti vlastnému zmyslu komunikácie, lebo mnohí adresáti takým prejavom jednoducho nerozumejú. Treba diferencovať prísne odborné vyjadrenie a vedecko-popularizačné vyjadrovanie. Jazykovedci nepodporujú „nekonečné“ preberanie cudzojazyčných prvkov, ale nevyslovujú sa proti preberaniu potrebných cudzích slov, ktorými sa saturuje nová vyjadrovacia potreba.

6.0 Aj pri súčasnom výskume spisovného jazyka a jazykovej kultúry treba mať na mysli komplexnosť. Normatívne, kodifikačné príručky majú zahŕňať gramatiku i rozmanité súbory slovnej zásoby, výslovnosť a pravopis. Pomaly sa dostávame do takej priaznivej situácie, že budeme mať všetky takéto kodifikačné príručky. Výkladový slovník, najmä jednozväzkový, má v takejto sérii kodifikačných príručiek — možno povedať — centrálné postavenie, lebo v istom zmysle syntetizuje

aj poznatky a výskumné výsledky ostatných jazykovedných disciplín: uvádza aj údaje z morfológie a zo syntaxe, z výslovnosti a z pravopisu. Preto je jeho funkcia nenahraditeľná a mal by vlastne byť vždy používateľom k dispozícii na knižných pultoch. Pravdaže, v plnom rozsahu ostatné príručky nemôže zastúpiť. Ba aj jednozväzkový slovník ako lexikografické dielo vychádza z predpokladu, že popri ňom sú spracované aj špeciálne slovníky: terminologické slovníky, slovníky cudzích slov, slovníky spájateľnosti, pravopisu a výslovnosti.

6.1 V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV sa sleduje cieľ, aby práca v okruhu kultivovania spisovného jazyka a jazykových prejavov bola opretá o solídny výskum, aby využívala jeho výsledky a na ne nadväzovala. Z druhej strany zasa táto práca poskytuje impulzy výskumnej práci. Prácu v oblasti kultivovania spisovného jazyka a jazykových prejavov nevykonávajú jazykovedci sami. Jazykovedci sú odborne pripravení používateľa a opatrovateľa spisovného jazyka a pri svojej práci si uvedomujú aj to, že spisovný jazyk nie je len prostriedok komunikácie, lež aj vzácna kultúrna a národná hodnota. Svoj nezastupiteľný diel práce v tejto oblasti vidia popri práci ostatných tvorivých používateľov spisovného jazyka (o tvorivom postoji k jazyku pozri Horák, 1971): publicistoch, hercoch, hlásateľoch, redaktoroch, spisovateľoch, prekladateľoch, vedeckých pracovníkoch, politických pracovníkoch, technických normalizátoroch a pod. Všetci títo a ďalší používatelia sú tvorcami spisovnej slovenčiny a sú za ňu plne zodpovední podľa miery spoločenského významu svojej verejnej činnosti. Možno to povedať aj takto: Spisovný jazyk je taký, aký si ho utvoria a utvárajú dennou jazykotvornou prácou všetci povedomí používatelia spisovného jazyka. Ba platí aj to, že spisovný jazyk je taký, aký si ho ako jeho nositelia zaslúžime. Nehodno sa teda ponosovať na nedostatky v spisovnom jazyku a robiť za ne zodpovednými iných. Vlastná tvorivosť aj vo vzťahu k prostriedkom spisovného jazyka je zárukou, že náš spisovný jazyk bude taký, aký má byť moderný nástroj dorozumievania, myslenia, čítania a ukladania poznatkov, taký, aký má byť v zhode s potrebami spoločnosti.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

LITERATÚRA

Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Kučař a kol. Praha, Academia 1979. 288 s.

Česko-slovenský slovník. 1. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 792 s.

- HORÁK, G.: Postoj k jazyku. Kultúra slova, 5, 1971, s. 97—100.
- HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava, Veda 1982. 112 s.
- KAČALA, J.: Záverečná správa o činnosti pracovnej skupiny JÚTŠ SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek. Slovenská reč, 43, 1978, s. 298—302.
- KAČALA, J.: Subštandardné slová v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 48, 1983 [v tlači].
- Probleme der Literatursprache und der Sprachkultur in der entwickelten sozialistischen Gesellschaft. Red. W. Hartung. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 1982. 170 s.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.
- URBANČOK, M. a kol.: Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 1—7, 1967—1973.
- Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979. 224 s.

Akademické tituly a vedecké hodnosti

JÁN HORECKÝ

V súčasnosti sa v oblasti akademických titulov a vedeckých hodností rozlišujú tri typy: akademické tituly, vedecko-pedagogické tituly a vedecké hodnosti.

Ako akademické tituly sa bežne používajú označenia tých absolventov vysokých škôl, ktorí vykonali rigorózne skúšky z vybraného vedného odboru. Podľa nového vysokoškolského zákona dostávajú absolventi vysokých škôl, pravdaže, ak splnia zákonné podmienky, titul *inžinier*, *doktor* alebo *akademický architekt* (resp. *maliar*, *sochár*). Ako vidieť, nie je tu označenie rovnakého typu. Absolventi umeleckých smerov dostávajú označenie absolvovaného odboru s prívlastkom *akademický*: *akademický sochár*, *akademický maliar*, *akademický architekt*. (Ale absolventi múzickej vysokej školy môžu dostať titul *PhDr.*) Absolventi netechnických (nielen humanitných, ale aj biologických a prírodných) odborov dostávajú titul *doktor*. Tento titul sa pritom diferencuje podľa absolvovaného odboru, takže máme tieto tituly: *doktor medicíny*, *doktor veterinárnej medicíny*, *doktor práv*, *doktor prírodovedy*, *doktor filozofie*, *doktor pedagogiky*, *doktor farmácie* a *doktor sociálno-politických vied*. Pre jednotlivé tituly sú v uvedenom zákone ustálené príslušné skratky, v ktorých sa používajú predovšetkým veľké začiatkové písmená latinských pomenovaní vedného odboru, teda *MUDr.* — *medicinae universae doctor*, *MVDr.* — *medicinae veterinariae doctor*, *JUDr.* — *juris utriusque doctor*, *RNDr.* — *rerum naturalium doctor*, *RSDr.* — *rerum socialium doctor*. Ale používajú sa aj

slabičné skratky v tituloch *PaedDr.* — pedagogiae doctor a *PharmDr.* — pharmaciae doctor. Pre doktora filozofie je skratka *PhDr.* — philosophiae doctor. Pre čestný akademický titul je skratka *Dr. h. c.* — doctor honoris causa. Absolventi vysokých škôl technického smeru dostávajú jednotný titul *inžinier* (skratka *Ing.*). Používajú sa však aj niektoré tituly zo starších období, napr. *MrPh.* — magister farmácie, *Ing. arch.* — inžinier architekt, *Dr. tech.* — doktor technických vied, *ThDr.* — doktor teológie.¹ Niekedy sa používali aj skratky pre absolventov vysokých škôl, ktorí ešte nemali rigorózne skúšky. Boli to napr. *MUC* — medicinae universae candidatus, *PhC* — philosophiae candidatus, *JUC* — juris utriusque candidatus.

Skratky titulov sa zásadne píše pred menom a tvoria akoby neoddeliteľnú súčasť mena. Preto sa napr. zapisujú aj do občianskeho preukazu. V tejto súvislosti však vzniká problém, v akom poradí písať skratky, ak niekto získa akademický titul na dvoch vysokých školách, napr. na prírodných vedách a na technike. Zákon na takéto prípady nepamätá, ale možno ich riešiť jednoduchou úvahou: Ak je skratka akademického titulu súčasťou mena, píše sa zásadne pred menom, nový akademický titul treba písať pred akademickým titulom získaným skôr. Konkrétne: ak Jozef Veselý získa titul doktora prírodných vied, jeho celé meno má podobu *RNDr. Jozef Veselý*. Ak potom skončil ešte vysokú školu technického smeru, pridá sa nový akademický titul *Ing.* pred toto meno, teda napr. *Ing. RNDr. Jozef Veselý*. Prirodzene, môže byť aj opačný postup: Jozef Veselý získal najprv titul inžiniera a až potom doktora prírodných vied. To sa odrazí na poradí *RNDr. Ing. Jozef Veselý*. Takto možno kombinovať aj dva doktoráty: napr. *PhDr. RNDr. Jozef Veselý*. Zaujímavé však je, že zaznačovať dva inžinierske tituly nie je bežné, azda práve preto, že pri titule inžinier sa nerozlišuje konkrétny vedný odbor. Preto nikdy nepíšeme *Ing. Ing. Jozef Veselý* hoci by Jozef Veselý bol mohol získať titul aj inžiniera ekonómie, aj elektrotechnického inžiniera. Teoreticky by bolo možné aj spojenie *akad. architekt JUDr. Jozef Veselý*, resp. *JUDr. akad. architekt Jozef Veselý*, ale v praxi je takýchto prípadov málo.

Osobitnú skupinu tvoria vedecko-pedagogické tituly, v ktorých sa rozlišujú dva stupne: *docent* a *profesor* (skratky sú *doc.* a *prof.*). Hoci sa v oficiálnych diplomoch vždy uvádza vedný odbor, v ktorom sa tento vedecko-pedagogický titul udeľuje (napr. *profesor všeobecnej jazykovedy*, *docent slovenského jazyka*), v praxi sa používajú len označenia *docent* a *profesor*. Kumulácia týchto dvoch titulov neprichádza.

¹ Porov. aj DVONČ, L.: Akademické tituly a ich skratky. Kultúra slova, 15, 1981, s. 45—48.

dza do úvahy, lebo sa predpokladá, že najprv sa udeľuje titul docent a potom profesor (hoci sú prípady, že niekto môže dosiahnuť vedecko-pedagogický titul profesora aj bez predchádzajúceho titulu docenta.) Pri kumulácii akademického titulu a vedecko-pedagogického titulu sa uplatňuje pravidlo, že napred sa uvádza vedecko-pedagogický titul, potom akademický titul (pričom sa pri hodnosti doktora spravidla neuvádza presný odbor, ale iba všeobecná skratka), teda napr. *doc. dr. Jozef Veselý, prof. Ing. Jozef Veselý*. Pravda, uplatňuje sa aj typ *prof. PhDr. Jozef Veselý*. Na vysokých školách sa používajú ešte aj služobné označenia *asistent* a *odborný asistent*, skrátené *as.* a *odb. as.*

V oblasti vedy sú u nás zavedené osobitné vedecké hodnosti *kandidát vied* a *doktor vied*. Hoci sa tieto vedecké hodnosti dosahujú v konkrétnych vedných odboroch, napr. *kandidát filologických vied*, *doktor geologických vied*, podľa zákonnej úpravy sa označujú len skratkami *CSc.* a *DrSc.* a píše sa za menom (oddelené od mena aj od nasledujúceho textu čiarkou), napr. *Jozef Veselý, CSc.*; *Jozef Veselý, DrSc.*² Hoci teoreticky by sa tieto vedecké hodnosti mohli aj kumulovať (ak niekto je napr. doktor filozofických vied a neskôr dosiahne aj hodnosť kandidáta lekárskeho vied), v praxi sa vyznačuje len jedna vedecká hodnosť, a to vyššia.

V oblasti vedy sa ďalej používajú označenia členstva v akadémii, t. j. *akademik* a *člen korešpondent*, v oficiálnej verzii aj s vyznačením druhu akadémie: *člen korešpondent SAV*, *akademik ČSAV*; časté je aj označenie členstva v dvoch akadémiách: *akademik SAV a ČSAV*. Teoreticky je možná aj situácia *akademik SAV a člen korešpondent ČSAV*, resp. aj naopak. Pre tieto hodnosti sú zaužívané skratky *akad.* a *člen kor.*, resp. *čl. kor.*

Všetky z uvedených titulov a hodností sa pri značnom počte osôb kumulujú, takže aj tu vzniká otázka poradia. S označením vedeckej hodnosti niet problémov, lebo sa už podľa zákona píše za menom. Pred menom je najbežnejšie také poradie, že najprv sa vyznačuje členstvo v akadémii, potom vedecko-pedagogický titul a napokon akademický titul, resp. akademické tituly. Niekoľko príkladov: *prof. dr. Jozef Veselý*; *akad. prof. dr. Jozef Veselý, DrSc.*; *člen kor. Ing. Jozef Veselý, CSc.*, a pod. V praxi sa však spravidla stretávame len s označením členstva v akadémii (bez označenia konkrétnej akadémie), lebo sa vychádza z predpokladu, že kto dosiahne tento najvyšší stupeň, už má všetky predchádzajúce hodnosti a tituly.

² Porov. DVONČ, L.: Vedecké hodnosti a ich skratky. *Kultúra slova*, 15, 1981, s. 233–236.

Uvedené prípady sa týkajú písaných jazykových prejavov. V hovorenom jazykovom styku by využívanie všetkých označení bolo sťažením komunikácie, preto sa ustalať istý spôsob skráteného označovania, a to tak, že sa používa spravidla najvyššia hodnosť. Človeka s akademickým titulom oslovujeme len slovom *doktor*, resp. *inžinier*, teda bez uvádzania vedného odboru. Profesora a docenta, aj keď má zároveň akademický titul, oslovujeme len slovom *profesor* alebo *docent*. Pri oslovení členov akadémie pôsobí nevhodne oslovenie *člen korešpondent*, preto sa pri obidvoch druhoch členstva v akadémii používa oslovenie *akademik*. Je tu azda opora aj v tom, že keď sa kedysi rozlišoval mimoriadny a riadny profesor, obidvaja sa oslovovali len slovom *profesor*. Ak je niekto profesorom i akademikom, závisí výber oslovenia od prostredia, od úzu: v školskom prostredí prevažuje oslovenie *profesor*, v akademickom prostredí, vo výskumných ústavoch je častejšie oslovenie *akademik*.

Napokon treba ešte povedať, že ak nositelia vedecko-pedagogických titulov a vedeckých hodností majú isté funkcie, používajú sa pri ich oslovovaní v bežnom styku spravidla len názvy funkcií. Teda ak je napr. *prof. dr. Jozef Veselý, DrSc.*, rektorom, dekanom, oslovujeme ho len funkciou: *súdruh rektor, súdruh dekan*. Zriedkavo sa pri oslovovaní využívajú tituly akademických umelcov (*akad. sochár, maliar, architekt*). Tu je bežné oslovenie *majstre*. Pravda, nie je ustálené paralelné oslovovanie akademickkej sochárky, maliarky či architektky.

Ako vidieť z načrtnutého prehľadu, poznáme niekoľko typov akademických titulov a vedeckých hodností. Pri ich používaní v písomnom styku platia isté zásady pre umiestnenie, resp. poradie, kým v ústnom styku sa obyčajne vyberá najvyšší titul, pričom vedecká hodnosť písaná za menom sa pri ústnom styku vôbec nepoužíva.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Tvorenie ženských priezvisk v spisovnej slovenčine

MATEJ POVAŽAJ

1. Medzi tie jazykové javy, v ktorých majú niektorí používatelia spisovnej slovenčiny isté nejasnosti a ktoré v každodennej jazykovej praxi spôsobujú niekedy aj nedorozumenia, patrí tvorenie ženských priezvisk. Preto v tomto príspevku venujeme pozornosť tvoreniu ženských priezvisk v spisovnej slovenčine od rozličných typov mužských

priezvisk. Chceme tak vyhovieť aj požiadavke pracovníkov národných výborov, ktorí sa najčastejšie stretávajú pri svojej práci s potrebou tvoriť ženské priezviská, či už pri vydávaní sobášnych listov alebo pri zápise priezvisk narodených detí; máme na mysli aj požiadavky pracovníkov miestnych a obvodných oddelení Verejnej bezpečnosti, ktorí vydávajú občianske preukazy.

1.1 Tvorenie ženských priezvisk od mužských priezvisk v spisovnej slovenčine prechyľovaním sa dosiaľ najúplnejšie vysvetľuje v Pravidlách slovenského pravopisu [11. vyd. 1971, s. 48—49; ďalej PSP]. V § 63 PSP sa konštatuje, že od mužských priezvisk, ktoré sa skloňujú ako podstatné mená, tvoria sa ženské priezviská príponou *-ová*. Ďalej sa v PSP venuje pozornosť tvoreniu ženských priezvisk od mužských priezvisk, ktoré majú vkladnú samohlásku, a od priezvisk, ktoré majú formu prídavných mien. Napokon sa v nich naznačuje tvorenie ženských priezvisk od niektorých typov cudzích mužských priezvisk. Tvoreniu ženských priezvisk sa novšie venuje, pravda, podstatne stručnejšie aj E. Pauliny [1981, s. 71].*

1.2 Používanie ženských priezvisk v tej podobe, ako ho poznáme v súčasnosti, teda s príponou *-ová*, nemá v kodifikačných príručkách o spisovnej slovenčine dlhú tradíciu; napr. ešte S. Czambel (1902, s. 149) uvádza: „Má sa vraveť a písať: *Bola tam ... pani Hurbanova, slečna Hurbanová*“ a ďalej konštatuje: „Zisťujem tu, že slovenský ľud stredový vraví *Mudroň — Mudroňka, Hurban — Hurbanka, Králik — Králička, Jókai — Jókaička, Škultéty — Škultétyčka, Fabiány — Fabiányčka*.“

Tvorenie ženských priezvisk príponou *-ová* zavádzajú až Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 (s. 42—43), pravda, predovšetkým v

* Tvoreniu ženských priezvisk predovšetkým od cudzích mužských priezvisk sa venoval aj L. Dvonč (porov. Cudzie ženské priezviská. Slovenská reč, 24, 1959, s. 98—102; O menách typu Maróthy-Soltésová. Slovenská reč, 27, 1962 s. 252—253) a niektorí iní autori v drobných popularizačných príspevkoch publikovaných v jazykových rubrikách dennej tlače. V Slovenskej reči a v Kultúre slova. O tvorení ženských priezvisk od niektorých typov mužských priezvisk pozri aj POVAŽAJ, M.: Priezviská typu Kovačech. Kultúra slova, 8, 1974, s. 188; Tvorenie ženských priezvisk od mužských priezvisk na *-ec, -ek* a *-ok*. Rozhlas, 1971, č. 24, s. 7; Csóka — Csóková, či Csókaová? Kultúra slova, 16, 1982, s. 59—60. V knižných prácach s tematikou tvorenia slov (HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia, I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.; ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDIK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.) sa tvoreniu ženských priezvisk nevenuje nijaká pozornosť.

domácich priezviskách, a podľa nich aj Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 (s. 71—72). V PSP z r. 1953 (s. 60—61) sa konštatuje, že príponou *-ová* sa tvoria ženské priezviská aj od niektorých cudzích priezvisk, a uvádzajú sa niektoré typy takýchto priezvisk.

2. Zásady tvorenia ženských priezvisk v súčasnej spisovnej slovenčine možno zhrnúť takto:

2.1 Od domácich mužských priezvisk, ktoré majú charakter podstatného mena a sú zakončené na spoluhlásku, sa ženské priezviská tvoria pravidelne príponou *-ová*, napr. *Novák — Nováková, Rybár — Rybárová, Janák — Janáková, Božík — Božíková, Svetlík — Svetlíková, Kuchár — Kuchárová, Vlk — Vlková*. Pri prechýľovaní priezvisk tohto typu nevznikajú nijaké problémy. Isté ťažkosti vznikajú pri tvorení ženských priezvisk od mužských priezvisk zakončených na *-ec*, *-ek*, *-ok*, lebo vkladná samohláska *e*, resp. *o* niekedy pri prechýľovaní vypadáva, a to podľa toho, či vypadáva alebo nevypadáva pri skloňovaní mužského priezviska. O vypadávaní samohlások platia tieto zásady:

a) Vkladná samohláska *e*, resp. *o* vypadáva, ak sa živo pociťuje súvis priezviska so všeobecným podstatným menom alebo iným vlastným menom, napr. *Klinec — Klincová, Škorec — Škorcová, Slepec — Slepcová, Nemec — Nemcová, Adamec — Adamcová, Urbanec — Urbanecová, Zúbek — Zúbková, Vlček — Vlčková, Ďuriček — Ďuričková, Matúšek — Matúšková, Svitok — Svitková, Pastorok — Pastorková*. Ak sú však mužské priezviská jednoslabičné, vkladná samohláska nevypadáva napriek tomu, že sa pociťuje súvislosť priezviska so všeobecným podstatným menom, napr. *Švec — Švecová, Grek — Greková, Blok — Bloková*.

b) Ak sa živo nepociťuje súvislosť priezviska so všeobecným podstatným menom alebo iným vlastným menom, vkladná samohláska nevypadáva, napr. *Perec — Perecová, Šulek — Šuleková, Fusek — Fuseková*.

c) Vkladná samohláska spravidla nevypadáva ani pri domácich priezviskách písaných cudzím pravopisom napriek tomu, že sa pri nich pociťuje súvislosť so všeobecným menom alebo iným vlastným menom, napr. *Jellinek — Jellínková, Kubitschek — Kubitscheková*.

d) V niektorých prípadoch nie sú ženské priezviská od mužských priezvisk s vkladnou samohláskou utvorené v zhode s uvedenými všeobecnými zásadami, to znamená, že sa v nich vkladná samohláska v rozpore so všeobecnou zásadou vynecháva, resp. zachováva. Ak ide o rodinnú tradíciu v používaní príslušnej podoby ženského priezviska, možno výnimku zo všeobecnej zásady rešpektovať. Tak napr. od priezviska *Hudec* máme v dvoch rozličných rodinách dve rozličné podoby

ženského priezviska rešpektujúce rodinnú tradíciu, a to *Hudcová* i *Hudcová*.

e) Vkladná samohláska sa vždy zachováva pri tvorení ženských priezvisk od mužských priezvisk zakončených na *-ček* s predchádzajúcou spoluhláskou a od priezvisk zakončených na *-štek* a *-čok*, napr. *Stanček* — *Stančeková*, *Turček* — *Turčeková*, *Pištek* — *Pišteková*, *Meštek* — *Mešteková*, *Kopčok* — *Kopčoková*, *Urbančok* — *Urbančoková*.

2.2 Od domácich mužských priezvisk zakončených na samohlásku *-a* alebo na samohlásku *-o* sa ženské priezviská tvoria príponou *-ová*, pričom koncová samohláska z mužského priezviska sa vynecháva, napr. *Ryba* — *Rybová*, *Hrdina* — *Hrdinová*, *Knieža* — *Kniežová*, *Kurča* — *Kurčová*, *Krupa* — *Krupová*; *Lacko* — *Lacková*, *Krno* — *Krnová*, *Bartko* — *Bartková*, *Lenko* — *Lenková*.

2.3 Od mužských priezvisk zakončených na *-ov*, teda od priezvisk, ktoré majú formu prívlastňovacích prídavných mien (pôvodne mnohé z nich fungovali ako prívlastňovacie prídavné mená), tvoria sa ženské priezviská takisto príponou *-ová*, pričom prípona *-ová* sa pripája k celému základu mužského priezviska, napr. *Matejov* — *Matejovová*, *Ondrejov* — *Ondrejovová*, *Pavlov* — *Pavlovová*, *Petrov* — *Petrovová*, *Horov* — *Horovová*.

2.4 Od mužských priezvisk zakončených na *-iech*, *-ech*, *-ých*, ktoré sú pôvodne rodinné prívlastňovacie prídavné mená, sa ženské priezviská spravidla tvoria príponou *-ová* tak ako pri iných priezviskách zakončených na spoluhlásku *ch*, napr. *Balažoviech* — *Balažoviechová*, *Minaroviech* — *Minaroviechová*, *Jankech* — *Jankechová*, *Miškech* — *Miškechová*, *Mikulášových* — *Mikulášovýchová*, *Minarových* — *Minarovýchová*. Pri týchto priezviskách sa však niekedy rešpektuje rodinná tradícia v tom zmysle, že zostávajú neprechýlené (teda bez prípony *-ová*), napr. *Anna Mikulášových*, *Zlatica Balažoviech*, *Zuzana Maleckých*.

2.5 Od mužských priezvisk na *-eje*, *-oje*, *-e*, ktoré sú pôvodne takisto rodinné prívlastňovacie prídavné mená, sa ženské priezviská tvoria príponou *-ová*, napr. *Miškeje* — *Miškejeová*, *Petreje* — *Petrejeová*, alebo sa neprechyľujú, napr. *Eva Šovdoje*, *Alžbeta Kováčeje*, *Anna Mišeje*, *Mária Krnáče*.

2.6 Priezviská zakončené na *-ovie*, ktoré sú pôvodne takisto rodinné prívlastňovacie prídavné mená, sa neprechyľujú, napr. *Alžbeta Jakubovie*, *Eva Matejovie*, *Žofia Brezíkovie*, *Jolana Novákovie*.

2.7 Od mužských priezvisk, ktoré majú formu prídavných mien, tvoria sa ženské priezviská tak ako prídavné mená ženského rodu, napr. *Pekný* — *Pekná*, *Nový* — *Nová*, *Kusý* — *Kusá*, *Jesenský* — *Jesenská*, *Ilavský* — *Ilavská*, *Starší* — *Staršia*, *Lepší* — *Lepšia*, *Menší* — *Menšia*.

2.8 Ak domáce priezvisko, ktoré má formu prídavného mena, je zapísané cudzím pravopisom a pravopisná podoba sa podstatne odlišuje od domácej podoby, tvorí sa ženské priezvisko niekedy aj príponou *-ová* (spravidla sa tu rešpektuje rodinný úzus), napr. *Suhi*, resp. *Suhy* (súvisí s priezviskom *Suchý*) — *Suhá* i *Suhiová* (*Suhyová*).

3.1 Od mužských priezvisk cudzieho pôvodu, ktoré sú zakončené na spoluhlásku, tvoria sa ženské priezviská príponou *-ová* tak ako pri domácich priezviskách, napr. *Koch* — *Kochová*, *Farkaš* — *Farkašová*, *Rott* — *Rottová*, *Szép* — *Szépová*, *Czikhardt* — *Czikhardtová*.

3.2 Pri prechyľovaní mužských priezvisk cudzieho pôvodu zakončených na *-er* alebo *-el* samohláska *e* sa v slovenčine zachováva, napr. *Czambel* — *Czambelová*, *Hummel* — *Hummelová*, *Zechenter* — *Zechenterová*, *Fischer* — *Fischerová*, *Berger* — *Bergerová*, *Schneider* — *Schneiderová*. V niektorých prípadoch, ak rodinná tradícia pri používaní ženského priezviska nie je v zhode so všeobecnou zásadou prechyľovania priezvisk tohto typu, rešpektujú sa aj podoby s vynechaním samohlásky *e*, napr. *Nágel* — *Náglová*, popri základnej podobe *Nágelová*, *Kúgel* — *Kúglová* popri *Kúgelová*.

3.3 Od mužských priezvisk cudzieho pôvodu zakončených na samohlásku *a*, resp. *o* [pri priezviskách zakončených na samohlásku *o* ide v našom prostredí často o priezviská slovanského pôvodu] sa ženské priezviská tvoria príponou *-ová*, pričom koncová samohláska z mužského priezviska vypadáva, napr. *Varga* — *Vargová*, *Fuksa* — *Fuksová*, *Csóka* — *Csóková*, *Bulla* — *Bullova*; *Korolenko* — *Korolenková*, *Tkačenko* — *Tkačenkova*, *Petrenko* — *Petrenková*, *Szabo* — *Szabová*, *Szanto* — *Szantová*.

3.4 Od mužských priezvisk cudzieho pôvodu zakončených na samohlásky *e*, *é*, *ä*, *ó*, *ö* (*ö*), *u*, *ü*, *y*, *i* aj od polatinčených, pôvodne domácich priezvisk na *i*, *y* sa ženské priezviská tvoria príponou *-ová*, pričom prechyľovacia prípona sa pridáva k celému základu mužského priezviska, napr.: *Fekete* — *Feketeová*, *Rotté* — *Rottéová*, *Silanpä* — *Silanpäová*, *László* — *Lászlóová*, *Gerö* — *Geröová*, *Lassu* — *Lassuová*, *Laššú* — *Laššúová*, *Kréméry* — *Kréméryová*, *Dulay* — *Dulayová*, *Ladányi* — *Ladányiová*, *Ládi* — *Ládiová*, *Lévai* — *Lévaiová*. Pri tvorení ženských priezvisk od mužských priezvisk rumunského, albánskeho a tureckého pôvodu, ktoré sú zakončené na samohlásku *u*, koncová samohláska sa často vynecháva, napr. *Olteanu* — *Olteanová*, *Dumitrescu* — *Dumitrescová*. V ojedinelých prípadoch sa mužské priezviská zakončené na niektorú z uvedených samohlások neprechýľujú, napr. *Margita Figuli*, *Mária Kellő*.

3.5 Od mužských priezvisk slovanského pôvodu zakončených na *-ev* alebo *-ov* sa ženské priezviská tvoria tak, že prechyľovacia prípona sa pridáva k celému základu ako pri domácich priezviskách tohto

typu, napr. *Malcev — Malcevová, Stojanov — Stojanovová, Stojkov — Stojkovová, Trifonov — Trifonovová*.

3.6 Od mužských priezvisk slovanského pôvodu, ktoré majú formu prídavných mien, tvoria sa ženské priezviská tak ako domáce priezviská tohto typu, napr. *Radecký — Radecká, Kowalski — Kowalská, Nikitinskij — Nikitinská*.

3.7 Mužské priezviská českého pôvodu zakončené na samohlásku *ě*, resp. *e* sa prechylujú tak, že prípona *-ová* sa pridáva k základu, ktorý zostáva po vynechaní koncovej samohlásky, napr. *Bičístě — Bičístová, Purkyně — Purkyňová, Večeře — Večeřová, Homole — Homolová*. Pri priezviskách typu *Dítě* sa niekedy uplatňuje aj tvorenie s rozšíreným základom, a tak popri podobe *Dítová* existuje aj podoba *Dítětová* (v takých prípadoch sa rešpektuje rodinná tradícia v používaní ženského priezviska).

3.8 Mužské priezviská českého pôvodu zakončené na *ů* sa spravidla neprechylujú, to značí, že ženské priezviská zostávajú bez prípony *-ová*, napr. *Jana Jirků, Petra Janů*. Pravda, ak je rodinný úzus taký, že sa ženské priezvisko tvorí príponou *-ová*, tento úzus sa rešpektuje, napr. *Jolana Tomšů* i *Tomšová*.

4. V hovorenej reči aj v umeleckej literatúre sa používajú ženské priezviská typu *Hlavajka* (od *Hlavaj*), *Mudráčka* (od *Mudrák*), *Petríčka* (od *Petrík*), ktoré spomína už S. Czambel. Ide o príznakové podoby ženských priezvisk, ktoré majú familiárny, často však až pejoratívny ráz. V neutrálnych situáciách, a teda ani v úradných dokladoch sa nepoužívajú.

5. V tomto príspevku sme venovali pozornosť tvoreniu ženských priezvisk v spisovnej slovenčine a predstavili sme ho tak, ako sa zachytáva v normatívnych príručkách a v drobných popularizačných príspevkoch. Nevenovali sme tu pozornosť osobitným prípadom tvorenia ženských priezvisk od cudzích mužských priezvisk, ktorých nositeľmi nie sú československí občania. Ak sa vyskytne potreba tvoriť takéto priezviská, oporu pre väčšinu prípadov možno nájsť v PSP (§ 63). Nevenovali sme pozornosť ani používaniu cudzích priezvisk, ktorých nositeľky nie sú našimi občiankami.

Z uvedeného prehľadu tvorenia ženských priezvisk v spisovnej slovenčine vyplýva, že väčšina priezvisk sa tvorí príponou *-ová*, pri priezviskách, ktoré majú formu prídavných mien, uplatňuje sa tvorenie príponou *-á* (resp. *-ia*) a iba v ojedinelých prípadoch sa mužské priezviská neprechylujú, t. j. aj na pomenovanie žien sa používa podoba mužského priezviska. Napokon upozorňujeme na to, že vynechávanie alebo zachovávanie vkladnej alebo koncovej samohlásky pri tvorení ženského priezviska sa zhoduje s vynechávaním, resp. zachovávaním tejto samohlásky pri skloňovaní mužského priezviska, pričom novšie

prevláda tendencia zachovávať pri istých typoch priezvisk vkladnú samohlásku aj pri skloňovaní mužských priezvisk, aj pri tvorení ženských priezvisk.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turč. sv. Martin, Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 374 s.

PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným a pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turč. sv. Martin, Matica slovenská 1940. 482 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.; 11. vyd. 1971. 424 s.

Bohatierske byliny v slovenskom rúchu

EVA RÍSOVÁ

Ruské byliny (staré povesti o tom, čo bývalo, po rusky *bylo*) čiže epické spevy, ktorých vznik sa datuje približne od 10. a 11. storočia, sú živým ohlasom na udalosti štátneho, politického a spoločenského života ruského národa a odrazom osudov starodávneho Ruska. Je to vlastne nepísaná história národa, vyrozprávaná ním samým. Príslušníci staršej a strednej generácie poznajú niektoré byliny ešte zo stredoškolských čítaniek v preklade S. H. Vajanského a zaiste nejednému ostala spomienka na *kaliky kočujúce*, ktoré vrátili bohatierovi Iljovi Muromcovi zdravie.

Od r. 1818, keď v Rusku vyšiel prvý zborník bylín, je doteraz zaregistrovaných vyše dvetisíc zápisov, v ktorých sa obmieňa vyše päťdesiat námetov. U nás sme sa o existencii ruských bylinných spevov dozvedeli v 30. rokoch minulého storočia zásluhou F. L. Čelakovského, ktorý sa ich usiloval nielen prekladať, ale aj napodobovať (*Ohlasy písní ruských*). Štúrovským básnikom naopak poslúžili byliny ako inšpirácia na tvorbu vlastných epických diel, pravda, s domácimi, slo-

venskými témami, pri ktorých využívali formy domácej ľudovej poézie. Prvé pokusy o preklad bylín urobil S. H. Vajanský, preložil však iba niekoľko ukážok pre potreby škôl. Prvé slovenské vydanie výberu z ruských bylín sa do rúk čitateľov dostáva až r. 1956 zásluhou spisovateľky Heleny Križanovej-Brindzovej pod názvom *Bohatierske byliny* (vydalo SNDK Bratislava). Toto vydanie obsahuje preklad 15 bylín upravených pre deti. O deväť rokov nato vychádza vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ nový preklad bylín od tej istej autorky pod názvom *Byliny*, doplnený o ďalších desať povestí. Doteraz najúplnejší súbor bylín vyšiel r. 1974 vo vydavateľstve Mladé letá v edícii *Pradávne príbehy*. Tentoraz však nejde o preklad vo vlastnom zmysle slova. Za názvom *Bohatierske byliny* sa uvádza: Triatridsať príbehov zo staroruských bylín rozpráva Helena Križanová-Brindzová. Autorka uprednostnila formu voľného rozprávania, aby priblížila bylinné príbehy aj tej vrstve čitateľov, ktorá nerada berie do rúk diela písané vo veršoch. O tom, že sa knižka stretla vo verejnosti s priaznivým ohlasom, najlepšie svedčí nielen nezmenené druhé vydanie (r. 1982), ale aj preklad do češtiny (M. Vodičková, 1975).

V našom príspevku sa zameriame na jazyk Bohatierskych bylín. V prerozprávannej úprave je formou zreteľne odlišené pásmo autorskej reči od reči postáv. Autorská reč sa zväčša realizuje v próze. V reči postáv je zachovaná charakteristická štruktúra bylinného verša určeného vlastne na spievanie, resp. na prednášanie vznešeným rovnomerným recitatívom (spievaním v malom tónovom rozpätí), ktorý sa približuje hovorenej reči. Tieto veršované vsuvky sú okrem poslednej byliny (*Kupec Terentisko*) zložené z jedenástslabičných trochejských veršov s poslednou daktylskou stopou. Metrum veršov v byline o Terentijovi sa dôslednou rytmickou štruktúrou, častými asonanciami a na niektorých miestach aj s čistými rýmami približuje ľudovej piesni.

Na byline s názvom *Dunaj* (s. 72—81), ktorá patrí medzi najzaujímavejšie, ukážeme, aké prostriedky si autorka zvolila, aby čo najvernejšie sprítomnila atmosféru starej povesti. V tejto byline sa zreteľne ukazuje, ako historická pamäť najväčšieho slovanského národa — národa ruského — zachovala skutočnosť, že rieka Dunaj bola odjakživa považovaná za slovanskú. Krátko načrtneme obsah povesti.

Kyjevské knieža sa na bohatej hostine ponosuje, že si nevie nájsť primoradanú nevestu. Bohatier Dunaj sa mu ponúkne vypýtať za ženu mladšiu dcéru litovského kniežata Cymbala Apraxiju. Sám sa ožení so staršou dcérou Nastasijou. Na svadobnej hostine sa Nastasiji znepáči Dunajovo vychvaľovanie, zahriakne ho, Dunaj sa urazí, chce sa žene pomstiť a ukázať svoju prevahu. Vyzve ju na súťaž v streľbe lukom cez zlatý prsteň. Nastasija zvíťazí, čím ešte viac urazí Dunajovu pýchu. Dunaj ju chce v zlosti zastreliť. Nastasija

prosí o zľutovanie, lebo čaká dieťa. Dunaj však nedbá na jej prosby a strelí jej do hrude. Potom však, keď sa presvedčí, že hovorila pravdu o budúcom dieťati, prekole sa v zúfalstve mečom. Tam, kde skonala Nastasija, začala vyvierať zurkotavá riečka, kde zahynul Dunaj, vyvrela mohutná rieka.

Aby sme názorne ukázali rozdiel medzi pôvodnou veršovanou a do prózy pretransponovanou verziou tejto povesti, uvádzame začiatok v obidvoch podobách:

V onom slávnom meste, v stolnom Kyjeve,
u milého Vladimira kniežata
raz hostina bola, hody slávnostné
pre kniežatá početné i bojarov,
pre hrdinských bohatierov mohutných,
pre kupcov a pre trhovcov kyjevských,
aj pre všetkých dedinčanov-sedliakov.
Jasné slnko sklonilo sa k večeru,
na slávnostných hodoch bolo veselo.
Tu Vladimír rečie, knieža kyjevske:
„Hoj, vy moje kniežatá a bojari,
všetci moji bohatieri mohutní,
všetci moji kupci, všetci trhovci,
všetci moji dedinčania-sedliaci,
všetci ste tu na hostine ženatí,
len ja, knieža, chodím ešte bez ženy.

(Byliny, 1965, s. 119)

Pozvalo raz kyjevske jasné Slniečko, pozvalo k sebe na slávnú hostinu, na veselé hody kniežatá, bojarov, svätoruských bohatierov i vychýrených kyjevských kupcov.

Na mrku, keď sa nebeské slniečko naklonilo k západu, keď jasný deň temnej nôcke ruku podával a všetci na slávnej hostine sa už najedli a napili, zatiahli sa mrakom jasné oči kyjevského Slniečka, stolného kniežata Vladimíra.

Začal chodiť hore-dole po svetlici a ponosovať sa svojim ľuďom, začal im vyhadzovať na oči, ako im je vraj dobre, keď sú už všetci ženatí, do človečenstva uvedení, iba on, stolné knieža, dosiaľ chodí ako mládenec, ako zvonec po bielom svete vyzváňa.

(Bohaticrske byliny, 1982, s. 72)

Ako vidieť z ukážok, prozaická verzia obraznosťou a sugestívnosťou v ničom nezaostáva za veršovanou. Dej povesti je situovaný do neurčitého času — raz. Knieža Vladimír sa nepomenúva priamo, ale metaforicky, raz *jasné Slniečko*, inokedy *kyjevske Slniečko*. Metafor nájdeme v citovaných súvetiach i viac — *jasný deň temnej nôcke ruku podával, zatiahli sa mrakom jasné oči* ... K obrazným prostriedkom patrí aj prirovnanie — *ako zvonec po bielom svete vyzváňa*. Toto pri-

rovnanie v pôvodnom preklade nie je. Sugestívny ráz dodáva textu anaforické opakovanie slov na začiatku niektorých viet alebo výrazov: *pozvalo raz ... — pozvalo k sebe ...; na slávnú hostinu ... — na veselé hody; keď sa nebeské slniečko ... — keď jasný deň ...; začal chodiť ... — začal im vyhadzovať na oči ...; enumerácia: kniežatá, bojarov, svätoruských bohatierov ...; pleonastické opakovanie daktorých výrazov: na slávnú hostinu, na veselé hody; keď sú všetci ženatí, do človečenstva privedení. Väčšina substantív je bližšie určená zhodnými prívlastkami: slávna hostina, veselé hody, jasné oči, svätoruský bohatieri, vychýrení kyjevski kupci atď.*

Citujeme monológ kniežata Vladimíra, v ktorom oboznamuje hostí so svojimi predstavami o budúcej kňažnej (táto, ako aj ďalšie ukážky budú iba z preroprávanej verzie):

„Znáte kňažnú, čo by roveň bola mi,
čo by bola urastená, vysoká,
driekom driečna, rečou lúba, príjemná,
krokom bystrá, tvárou krásna nad všetky?
Aby som ja, knieža, mal s kým nažívať,
dumky dumať, dlhý čas si skracovať,
aby ste vy, kniežatá a bojari,
svätoruskí bohatieri mohutní,
kupci, sedľač, celý stolný Kyjev môj,
mali komu pokloniť sa, poctu vzdať?“

Monológ sa realizuje jedenástslabičným nerýmovaným veršom s asonanciami, o ktorého štruktúre sme hovorili na začiatku. Je v ňom niekoľko inverzií (*čo by roveň bola mi, stolný Kyjev môj*) a hojne sa využíva zreteľový inštrumentál (*driekom driečna, rečou lúba, krokom bystrá* atď.).

Za povšimnutie stojí opis Apraxije silno pripomínajúci naše ľudové rozprávky:

Od malička sedí vo vysokej veži za tridsiatimi dverami a tridsiatimi zámkami, vetříček ju neoveje, slniečko ju neopečie, líčka má belšie ako sneh, vlasy černejšie ako sobol, oči bystrejšie ako sokol.

Uraštená je ako topoľ spanilý, driekom driečna, rečou lúba, krokom bystrá nad všetky. Oj, mal by si, jasné slnko, s kým žiť-nažívať, dumky dumať, dlhý čas si skracovať, oj, mal by sa stolný Kyjev komu klaňať, úctu vzdávať, koho kňahynou-matičkou nazývať.

Ako ďalší sugestívny prostriedok nachádzame tu korešpondenciu s Vladimírovým monológom v diadickom opakovaní opisu vlastností kňažnej Apraxije aj rovnako diadickú odpoveď na jeho otázky. Poeticky pôsobivý je opis Apraxijinej tváre, jej belosť sa nepomenúva pri-

mo, ale perifrasticky (*vetríček ju neoveje, slnko neopečuje*) a pomocou hyperbolizovaných prirovnaní (*líčka má belšie ako sneh ...*).

Neobyčajne expresívna a dojímavá je prosba Dunajovej ženy:

Bi ma, Dunaj, dubovými klinami,
žltým rudným pieskom daj ma zasypať,
muč ma hladom, abo ovsom chovaj ma,
len ty mne daj ešte život donosiť,
len ty mne daj šuhajčeka porodiť,
čo len preto, aby došlo na svet tvoje semeno.
Bo ja nosím šuhajčeka v živote,
ktorému niet v širom svete párneho.
Nožienky má po kolienka strieborné,
ručenky má po laktiky zo zlata,
v jeho vlásokoch svietia zlaté hviezdičky,
v temienku mu žiari jasné slniečko.

Expresívny účinok týchto veršov umocňuje protiklad tvrdých výrazov — *dubové klíny, žltý rudný piesok, mučiť hladom* atď. — a nežných deminutív — *šuhajček, nožienky, kolienka, laktiky ...*

Na niektorých dramaticky exponovaných miestach aj autorská reč je veršovaná:

Tam, kde padla Nastasijina hlavička,
začala tiecť, z matky zeme vyvierat
zurkotavá riečka, svieža bystrinka,
oj, bystrinka čistá ako slniečko,
trblietavá ako rosa raňajšia.

Vzápätí sa však strieda s neveršovanou rečou:

Čurčí si bystrinka Nastasija cez polia úrodné, cez lúky trávnaté, čurčí, žblnká, vlnky-slzy z kamenčeka na kamenček prelieva. Tur-jeleň sa z nej napojí, dobrý človek-pocestný sa jej vodou občerství.

A znova nasledujú verše:

Tam, kde Dunaj bujnú hlávku položil,
začal tiecť a z matky zeme vyvierat
širý Dunaj, mocná rieka-bohatier.

Baladický ráz povesti vrcholí v záverečných veršoch:

Chodí Dunaj z jednej zeme do druhej,
ako dlhý šibký úhor zvija sa
a z krajiny do krajiny putuje,
hľadá svoju zurkotavú bystrinku,
svoju ľúbu žienku, mladú Nastasiju,
hľadá, hľadá, ale nájsť ju nemôže.

Nielen povest o Dunajovi, ale všetky príbehy sú vyrozprávané jazykom, ktorý sa vníma ako hudba, človek pri ňom takmer zabudne na svet okolo seba, zdá sa mu, akoby všetky udalosti prežíval spolu s bylinnými hrdinami.

Lexika *Bohatierskych bylín* je nesmierne bohatá. Autorka neváha siahnúť ani po starších jazykových prostriedkoch, vypomáha si nárečovými slovami a tvorí neologizmy, ktoré vhodne zapadajú do celkového rámca, napr.: *svetlica* (izba), *pôjdu opáčiť* (navštíviť), *pojali úmysel* (zaumienili si), *dučať* (čušať), *nadřdať sa* (naparovať sa), *prsiť sa* (vychvaľovať sa), *slzaje* (podpery), *okovitka* (pálenka), *tu-rošina* (kukurica) a i. Také spojenia ako *do činčiarov zakovať* alebo *krištáľové okienka zatrušťali* [52] doslova navodzujú zvukovú asociáciu.

V texte nájdeme veľa zdvojených výrazov spojených asyndeticky (bezspojkovo). Raz sú to slovesné dvojice: *čítať-písať*, *zaklopali-zabúchali*, *zareve-zaryčí*, *jedia-pijú*, inokedy substantívne: *k cti-sláve*, *туры-желене*, *kuny-sobole*, *v chládku-tieni*, *húska-labuťka*, *pútnik-pocestný*, *kameň-žehra*, *Tatár-pohan* atď.

Dalším charakteristickým znakom bylinnej reči je veľké množstvo epitet. Mnohé z nich sú ustálené a pridávajú sa ľudom alebo veciam bez ohľadu na ich skutočné opodstatnenie, viac-menej mechanicky ako konštantné, napr. knieža Vladimír Sviatoslavovič, hoci išlo o spupného despota, označuje sa v bylinách ako *láskavé knieža*, *jasné Slniečko*, *milostivý hosudar*. Tatársky chán zasa aj v diplomatickom styku má vždy označenie *pes*. Bylinné ruky sú vždy *biele*, ústa *cukrové* — má ich aj taká záporná postava ako Slávik-zbojník, okienka *mriežkavé*, zem *sirá*, strela *kalená*, kone *bujné* atď. Časté sú perifrastické (opisné) prívlastky, ako *odišli otec s materou do roboty*, *do svojej ťažkej sedliackej robôtky* [14]. Často býva prívlastkom aj celá veta — *Mohutný je* [Jegor Svätohor], *ale munták muntavý*, *slovka z neho ne-vypáčiš*, *pohladenie kolenačky nevyprosíš* [35].

Expresivitu textu znásobuje veľký počet deminutív. Deminutivizujú sa však nielen konkrétne substantíva — *pútniček*, *plúžik*, *lemešky*, *brázdička*, *kindžalik*, *tanistierka* ale aj abstraktné — *silička*, *nádejôčka*, *robôtko*, aj adjektíva — *chlpatučký*, ba dokonca aj príslovky — *akurátik*. V mnohých spojeniach sa expresívny účinok deminutív zvyšuje tým, že sa spájajú s výrazom celkom opačného významu — *železná postieľka*, *šire-zďže 40 siah* [34], priam ľútosť vyvoláva spojenie — *sedliačikov dorúbali* [31].

Obraznosť reči je zvýraznená nevšednými, často hyperbolizujúcimi prirovnaniami: *Sepká bohatier vyšší ako les stojaci*, *hlavou podopiera oblak chodiaci* [7], *zem pod jeho krokom dunela a huškala sa ako*

kolíska [8], *dotkol sa studničnej reťaze, potrhala sa mu ako zrebná nitka* [16].

Veľa miesta by zabralo vypočítat všetky jazykové prostriedky a básnické figúry, ktoré autorka použila, aby nám ruské byliny priblížila čo najviac. Celkove možno povedať, že sa v jej podaní jednoduchosť spája s vysokým umeleckým majstrovstvom.

Bylinné spevy zanechali hlboké stopy nielen v literatúre, ale aj v hudbe a vo výtvarnom umení. Hoci bylinná tradícia pomaly zaniká, nové byliny nepribúdajú, tie, ktoré sú zozbierané, stále ožívajú v nespočetných knižných vydaniach. K nim sa dôstojne zaraďuje aj slovenské vydanie *Bohatierske byliny*. Hlbšiemu porozumeniu a vnímaniu textu bezpochyby pomôže doslov, vysvetľujúce poznámky k jednotlivým povestiam a slovníček menej známych výrazov na konci knižky. Autorke patrí vďaka za vysoko umelecké pretlmočenie ruských bylín do nášho jazyka, vydavateľstvu zasa uznanie za peknú grafickú úpravu tejto publikácie.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

ROZLIČNOSTI

Nedopasky, nedojedky a iné názvy ostatku po deji

Medzi obmedzene produktívne názvy označujúce ostatok, odpad, ktorý vzniká pri realizácii nejakého deja, pribudlo nedávno nové slovo. Je to pomenovanie *nedopasky*, s ktorým sme sa stretli v dennej tlači. *Po vypasení trávu ošetrila, nedopasky povykášajú, pôdu prihnoja, mechanicky ošetrila a tam, kde to bude potrebné, zavlážia.* (Pravda 24. 3. 1983) Pomenovanie *nedopasky* je slovo s priehľadnou slovotvornou štruktúrou, jeho význam je preto pomerne zreteľný aj bez širšieho kontextu. Ozrejmuje sa najbezprostrednejšie na pozadí takých slov ako *nedorobky, nedopalky, nedoplatky*, ale širšie aj na pozadí iných slov označujúcich rozličné druhy odpadu, ostatkov, zvyškov ako *odrezky, odstrižky, odpadky, výlisky, výpražky, skrojky, rezky, zlievky, splašky*, ktorých všeobecný slovotvorný význam je „to, čo ostalo, zvyšilo, odpadlo po vykonaní deja označeného slovesom v slovotvornom základe“. V našom konkrétnom prípade (v slove *nedopasok*) je to to, čo sa nedopáslo, čo ostalo nedopasené, prípadne čo zvýšilo po pasení.

Ako vidieť z príkladov, slová so všeobecným významom „ostatok (odpad) po deji“ sa zvyčajne používajú v množnom čísle (ide tu o tzv. viazaný plurál), ich použitie v jednotnom čísle je príznakové. Z hľadiska slovotvornej sémantiky sú tieto slová zaujímavé tým, že ich konkrétny lexikálny význam nie je vždy celkom totožný so slovotvorným významom vyplývajúcim bezprostredne z ich slovotvornej formy. Je lexikalizovaný alebo terminologizovaný, zúžený alebo doplnený ďalšími sémantickými príznakmi. Preto pomenovania (odpadu) po deji netvoria takú formálne a významovo vyhranenú a homogénnu slovotvornú kategóriu, ako sú napr. názvy nástrojov alebo názvy výsledkov deja, s ktorými často formálne súvisia (ako osobitná slovotvorná kategória a slovotvorný význam sa v našej slovotvornej literatúre uvádzajú po prvýkrát až v našej práci: porov. Buzássyová, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974. 240 s.; Miko, F. v práci Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 245 s., uvádza názvy malých kúskov a odpadkov ako lexikálnu skupinu v rámci mien používaných prevažne v množnom čísle). Napr. slovo *zlievky* slovotvorne značí zliate, pozlievané zvyšky čohokofvek, konkrétny lexikálny význam odkazuje zvyčajne na pozlievané zvyšky nápoja, obyčajne piva. Lexikalizácia sa prejavuje aj v tom, že pri výklade slovného (lexikálneho) významu je niekedy priliehavejšie použitie iného príbuzného slovesa, než je sloveso, ktoré je v slovotvornom základe. Napr. *nedoplatok* = nezaplatený, nevyplatený zvyšok sumy; slovotvorne: „to, čo je, čo ostalo nedoplatené“; *nedorobky* — „to, čo je, čo ostalo nedorobené“; porov. *V novinách občania vymenovali len časť nedorobkov, ktorých je po celom chodníku — až po Stromovú omnoho viac* (Večerník, 1980); — lexikálny význam = nedorobené, nedokončené aj nevybavené veci, rešcie (porov. výklad v Slovníku slovenského jazyka 2).

Terminologizované sú napr. významy slov *nedopalok* = nedostaťne vypálený keramický výrobok; *nedoliatok* = chyba odliatku, ktorá vzniká tak, že liatina nevyplní dokonale formu, čím sa vytvorí tvarovo neúplný odliatok (porov. Polytechnický náučný slovník, 1968). V bežnej reči je dnes, pravda, rozšírené slovo *nedopalok* ako lexikálne prevzaté z češtiny vo význame „zvyšok vyfajčenej cigarety, ohorok“.

Významy výsledku deja a ostatku po deji vystupujú niekedy ako dva lexikálne významy toho istého slova. Napr. *výlisok* označuje výrobok zhotovený lisovaním aj zvyšok po lisovaní ovocia. V tomto druhom význame sa používa zvyčajne v množnom čísle.

V druhom novšom slove patriacom do skupiny slov s významom ostatku, odpadu po deji — v slove *nedoedky* (Slovník slovenského jazyka ho ešte nezachytáva) — je lexikálny význam totožný so slovotvor-

ným významom; preto je slovo významovo priezračné. Označuje „to, čo je nedojedené, nedojedený zvyšok jedla“; porov. ... *avšak dosť často po takýchto piknikoch zostávajú v teréne plechové škatule, zvyšky, odpadky, nedojedky* ... [Večerník, 1983]. Treba však dodať, že význam slova *nedojedky* sa motivačne viaže na formu trpného prídavia a sprostredkovane na sloveso *nedojesť*, nie na adjektivizované prídavie *nedojedený*, ktoré má už lexikalizovaný a štylisticky príznakový (hovorový) význam „nedostatočne nasýtený, nenасыtený, hladný“ [porov. toto heslo v Slovníku slovenského jazyka].

Na záver ešte poznámka o produktivnosti tvorenia názvov s významom ostatku (odpadu) po deji. O obmedzenej produktivnosti tu hovoríme preto, že zvyčajne sa tieto názvy tvoria od slovies označujúcich činnosť, pri ktorej dochádza k deleniu, drobeniu, rezaniu niečoho kompaktného, zriedkavejšie od slovies označujúcich inú činnosť. Pri tom sa častejšie tvoria od predponových slovies, teda na vyšších stupňoch odvodzovania. Napr. slovo *nedojedky* predpokladá slovotvorný refazec (má teda slovotvornú štruktúru) *jesť — dojesť, nedojesť (nedojedený) — nedojedky*. To zasa robí ich význam konkrétnejším, určitejším, než je význam slov tej istej kategórie, ktoré sú utvorené (odvodené) od primárnych slovesných základov. Preto je napr. význam slova *nedojedky* určitejší než význam slova *rezky* (sušené rezky sú vedľajší produkt cukrovarníckeho priemyslu, ktorý sa používa ako krmivo pre dobytok).

Klára Buzássyová

O slepačom nárečí alebo o slovese krákorit'

Kukučka kuká, hrdlička cukruje, holub hrkúta, vrana kráka, kohút kikiríka, moriak hudruje, vrabec čviriká, lastovička šteboce, škovránok švitorí. — *Kukať, cukrovať, hrkútať, krákať, kikirikať, hudrovať, čvirikať, štebotáť, švitoriť* sú slovesá označujúce zvukovú činnosť istých vtákov, a to tak, že v ich slovotvornom základe je zvukomalebné (onomatopoické) citoslovce a naň je pripojená prípona; tá sloveso zaraďuje do jednej zo slovesných tried (*kuk-ať, cukrú: cukr-ovať* atď.).

Čo robia sliepky? Tie *kotkodákajú* (obyčajne vtedy, keď znesú vajce), *kvokajú* (keď chcú vysedieť kurčiatka alebo keď ich už vodia), ale aj ináč sa ohlášajú na dvore i vzájomne medzi sebou. A práve o tom bude reč v našej poznámke.

Na konci marca istá robotná a aj v reči pohotová žena opatrujúca hydinu v družstve Koopera v Levickom okrese dostala v rozhlase

otázku, či jej a ostatným ženám okolo hydiny nejde to krákorenie sliepok na nervy. Odpovedala: *Naopak, my sme rady, že krákoria; to je znak, že sú zdravé*. Podľa výroku *sliepky krákoria* vyvodzujeme základný tvar (neurčitok, infinitív) tohto slovesa: *krákoríť*. — Keďže sme v našej novej literatúre našli aj podobu *krákoráť*, dávame si otázku, ktorá z týchto podôb je ustálená.

Najprv zacitujeme kontextové príklady z našej novej beletrie. — Prvý z románu Jána Beňu *Predposledný odpočinok*: *Sliepky sa poplašene rozkrákori*li. *Břkali a vyskakovali, vykrikovali svojim slepačím nárečím ako pojašené*. — Tento ukázkový príklad sme si vybrali nielen preto, že je v ňom tvar *krákorili*, ale i zato, že sa v ňom spomína (metaforicky) slepačie nárečie.

Teraz úryvok z románu Ivana Habaja *Kolonisti*. V ňom sa spomínajú hlasy niekoľkých domácich vtákov, takto: *Napravo od neho krákora*li sliepky, *zhora sem zaznievalo tlmené hrkútanie hrdličiek, v diaľke zagágala stará hus, zasyčalo húsa, podstením sa mihol šťihly driek lastovičky, a i tá, skôr ako zastrihala krídelkami, zaštestotala svoj pozdrav Jonášovi, až potom sa vzniesla k nebu*.

Ako vidieť, tu je slovesná podoba [sliepky] *krákorali* a tá predpokladá infinitív *krákoráť*.

Obidva romány vyšli vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, a predsa v jednom diele je použité sloveso *krákoríť*, a v druhom sloveso *krákoráť*. Ktorá z týchto dvoch podôb je bežnejšia, použíwanejšia? V Slovníku slovenského jazyka (1959, s. 761) je iba podoba *krákoríť*. Význam slovesa *krákoríť* sa v ňom opisuje takto: vydávať zvuky podobajúce sa skupine hlások *krá*. Ako ukazuje vysvetlenie, sloveso *krákoríť* má zvukomalebný (onomatopoický) slovotvorný základ tak ako iné slovesá tohto typu. Vravíme a píšeme: *Vrany krákajú, začali krákať; sliepky krákoria, začali krákoríť*. V lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu sme našli 35 dokladov na podobu *krákoríť* a iba 6 dokladov na podobu *krákoráť*. Pritom sloveso *krákoríť* sa metaforicky používa aj o ľuďoch, napr.: *Keď Ivana začujem na ulici veselo a smiešne krákoríť, hneď sa mi srdce rozveselí*. (Šoltésová) — *Vidíte, ja tu takto ležím a nemôžem byť s vami — krákorila stará tetuška*. (Lazarová)

Mali by sme sa držať bežnejšej podoby *krákoríť*, ktorá sa uvádza aj v SSJ, a podľa nej tvoríť jednotlivé tvary, a to i pri jazykovej úprave novej slovenskej prózy.

Ešte pripájame poznámku o zvukomalebnom základe slovesa *krákoríť*. Keď ho porovnáme so slovesom *krákať*, zistíme, že má základ *krák-*, rozšírený o časť *-or-*, ktorú má i sloveso *švitoríť*.

Gejza Horák

Nový typ hornolužickosrbského pravopisného slovníka

(VÖLKEĽ, P.: Hornjoserbsko-němski słownik, prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče. Budyšin, Ludowe nakladnistwo Domowina. 3. vyd. 1980, 936 s.; 4. vyd. 1981, 656 s.)

Malý lužickosrbský národ v NDR vyvíja bohatú kultúrnu a publikačnú činnosť, ktorá sa prejavuje aj v oblasti jazykovedy. Svedčí o tom aj tretie vydanie pravopisného slovníka *Hornjoserbsko-němski słownik, prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče*, ktorý pripravil Pawoł Völkel. Cieľom slovníka je prispieť k jednote používania lužickej srbčiny, ktorá sa uzákonením rovnoprávnosti Lužických Srbov dostala do všetkých oblastí verejného života tohto malého slovanského národa.

Slovník je okrem iného výsledkom práce Hornolužickej jazykovej komisie a odráža najnovší stav pravidiel a zákonitostí pravopisu hornej lužickej srbčiny. Výberom asi 44 tisíc slov zodpovedá požiadavkám kladeným na pravopisný slovník i na príručný dvojazyčný slovník. Vo verejnosti sa prejavovala naliehavá potreba lužickosrbsko-nemeckého slovníka, a preto autor spojil pravopisný slovník s dvojazyčným slovníkom, čím vznikol nový typ lexikonu, ktorý naraz spĺňa dve hlavné funkcie.

V slovníku sa okrem apelatívnej zložky lexiky (v tom sú v značnom rozsahu zastúpené aj cudzie slová) uvádzajú aj vlastné mená (zemepisné názvy a mená osôb). Okrem základných gramatických údajov (pri podstatnom mene gen. sing. a rodové zaradenie, pri slovese prípony 1. a 2. osoby a vid) sa pridávajú niekedy aj štylistické kvalifikátory napr. slovo *fidle* (= *husle*) je označené ako hovorové, sloveso *fabricerować* (= *fabrikovať*) ako pejoratívne, *mica* (= *mačka*) ako slovo z detskej reči; pri nezdomácnených cudzích slovách sa v zátvorke uvádza aj výslovnosť, napr. *empire*, -ea m [empajr] *Empire*; *sujet*, -a m [šižej] *Sujet*. Za zvislou čiarou sa uvádzajú aj fonetické, slovo- a lexikálne varianty, napr. *antilop/jacy* [-owy]; *jałš* [-nosć] [-nota]. V zátvorke za znakom † sa uvádzajú pravopisné varianty, napr. *ansambl*, -a m († *ensemble*) *Ensemble*, ako aj synonymné výrazy, napr. *štrykować* († *plesć*, *pretykować*). Znakom → sa upozorňuje na správnejší výraz, napr. *walina* (→ *lawina*), *popka* (→ *klanka*), *zwjadły* (→ *zwyjadnjeny*). Tým má slovník prispieť k zvýšeniu jazykovej kultúry v oblasti slovnej zásoby.

Všetky údaje pri východiskovom slove sú uvedené veľmi prehľadne a úsporne (niektoré deriváty, napr. prechýlené ženské podoby k mužským apelatívam i obyvatel'ským menám iba v podobe prípony), nemecký ekvivalent je zväčša jednoslovný, zriedka sa uvádzajú synonymá, podľa potreby aj viaceré ekvivalenty s rozličnými významami, napr. *spad*, -a m 1. *Niedergang*, 2. *Abgang*.

V slovníku sa neuvádzajú všeobecné pravopisné zásady, iba v prílohe je pomerne rozsiahly zoznam ustálených skratiek a značiek a zásady prepisu

z ruskej azbuky do hornej lužickej srbčiny. Všeobecné pravopisné pravidlá totiž autor P. Völkel vydal v osobitnej praktickej príručke s názvom *Hornjoserbska ortografija a interpunkcija*, prawidła [2. vyd. Budyšin, Ludowe nakładnistwo Domowina 1979. 84 s.], v ktorej sa okrem 367 zásadných pravopisných pravidiel uvádza aj krátky slovníček rozdeľovania slov, pri ktorých sa vyskytujú nejaké problémy.

Autorovi sa v jednom stredného rozsahu a malého formátu podarilo vytvoriť viacúčelový lexikon, v ktorom sa spája ortografický, ortoepický, normatívny (z hľadiska slovnej zásoby) a prekladový slovník, ako aj slovník vlastných mien a cudzích slov. Z hľadiska našej edičnej praxe pokladáme za nové to, že autor oddelil všeobecné pravopisné pravidlá od pravopisného slovníka a vydal ich v osobitnej príručke.

Vo 4. vydaní, resp. v prvom, značne prepracovanom a rozšírenom vydaní s pôvodným názvom pripojil autor k slovníku všeobecné pravopisné pravidlá, a tak obidve pôvodne osobitné príručky v prepracovanej podobe spojil do jednej. V novom slovníku vynechal označovanie výslovnosti prevzatých slov, pridal niektoré ustálené spojenia a viac sa zamerlal na poslanie príručky ako dvojязыčného slovníka. Ohľad na stabilizáciu lexikálnej normy v slovníku ostal.

Obidve príručky sú ukážkou viacúčelového slovníka a príkladom úsilia o stabilizáciu pravopisnej a lexikálnej normy spisovného jazyka Lužických Srbov, ktorý sa vyvíja v tesnej súvislosti s nemčinou.

Konstantín Palkovič

Jazyk ako most a priepasť

(SKÁCEL, J. — ŠVARNÝ, O. — ZIMA, P.: Rok 2000. Jazyk jako most a propast. Praha, Mladá fronta 1982. 248 s.)

Vo vydavateľstve Mladá fronta vyšla v minulom roku pútavá knižka o jazyku a jazykoch určená najširšej verejnosti. Cieľom erudovaného autorského kolektívu bolo ukázať súčasný stav niektorých jazykov, sledovať ich vývin a zistiť cesty, po ktorých sa bude uberať jazykový vývin po roku 2000.

Knižka je rozdelená na tri tematické okruhy, v ktorých sa skúma jazyk z troch hľadísk: z hľadiska komunikácie, interakcie a z hľadiska facilitácie (využitelnosti).

V prvej časti sa autori sústreďujú na výklad pôsobenia jazyka pri informačnej explózii v období vedecko-technickej revolúcie, keď sa sociálna informácia a jazyk stávajú pevnou súčasťou spoločenskej praxe. S rozvojom jazyka a s jazykovými kontaktmi súvisí na jednej strane intelektualizácia jazyka a zmena vzťahu používateľ — jazyk, ale na druhej strane aj rast fráz. znehodnocovanie slov, pseudovedecké vyjadrovanie.

Pri charakteristike svetových jazykov a ich úlohy pri odovzdávaní informácií sa rozoberá problematika umelo utvorených svetových jazykov (napr. esperanta) a zároveň sa podáva prognóza utvorenia medzinárodného dorozumievacieho jazyka vo svetovom meradle. Pri opise jazykovej situácie rozvojo-

vých krajín uvažujú autori o využívaní európskych jazykov v Afrike a Ázii a o ich pidžinizácii a kreolizácii.

V súvislosti s technickou komunikáciou a špecifickosťou výmeny technických informácií sa vyzdvihuje dôležitosť terminológie a vymedzenia termínov, s ktorými súvisí automatizácia v odbornom jazyku vyjadrujúca vzťah technického a jazykového vývoja a rýchlosť zvládnutia a použitia informácie.

V informácii o základnej problematike vzťahu jazyka a myslenia sa konfrontujú jednotlivé jazyky, idey, kultúry, rozoberajú sa vzťahy jazyk — skutočnosť — spoločnosť a potreba poznať ich pri styku Európy s Áziou a Afrikou.

V úvodnej kapitole druhej časti sa rozoberá úloha jazyka pri upevňovaní ľudských kolektívov: jazyk ľudí zjednocuje, ale je zároveň aj prostriedkom odlišenia jednotlivých spoločenských skupín.

Pri hľadaní širších rozdielov a podobností v stavbe jazykov sa okrem európskych jazykov charakterizujú aj jazyky ďalekých kontinentov.

Pri rozbere odlišností v rámci jedného jazyka a odlišností medzi viacerými jazykmi sa uvádzajú fakty o teritoriálnych a sociálnych nárečiach, dialektoch, prechodných útvaroch na hranici medzi slangom a argotom (sakraľne jazyky, tajné a magické jazyky), o pomere teritoriálnych a sociálnych nárečí, o jazykových pomeroch v mestách, ale aj o otázkach štýlu v jazyku a živote. V tejto súvislosti sa rozoberajú rozlišovacie prostriedky štýlu, slovotvorné činitele a nadväznosť medzi štylistikou a sociolingvistikou.

V kapitole *Jazyk a národ* sa hodnotí jazyk ako dôležitý prostriedok spájajúci príslušníkov jedného národa. Autori rozoberajú formy bilingvizmu (najmä *národný jazyk — ruština* v jednotlivých republikách ZSSR) a jazykové pomery kolonizovaných krajín (jazyková asimilácia prisťahovalcov, formovanie amerického variantu angličtiny a jeho osobitosti, osudy európskych jazykov v Amerike), jazykové dôsledky kolonializmu a pokúšajú sa o prognózu ďalšieho vývinu.

Tretia časť knihy sa začína úvahou o vzťahu plánovania vo všeobecnosti a jazykového plánovania a o jazykovej politike ako dôležitých zložkách spoločenskej regulačnej činnosti.

Pojem *jazyková politika* sa v zhode s Nikolským chápe ako súčasť úsilia štátu o všestranné plánovanie a riadenie spoločenských procesov. Autori rozoberajú nové črty jazykového plánovania, jazykovej politiky a rozvoja jazykovej kultúry u nás a v socialistických štátoch, osobitosti jazykového plánovania a jazykovej politiky v rozvojových štátoch.

Široko založené jazykové plánovanie sa ilustruje na príkladoch mimoškolskej výučby ruštiny v ČSSR v minulosti a dnes.

Niektoré predpoklady na rozvoj jazykových schopností v budúcnosti charakterizuje predposledná kapitola. Zároveň predkladá otázku hodnotenia jazykových schopností a jeho uplatňovania v praxi. Predpokladom rozvoja jazykových schopností je jeho riadenie výsledkami najnovších výskumov, rast bilingvizmu (zmena v motivácii je podmienená spoločenskými potrebami) a nové črty jazykového vzdelávania. S nimi súvisí rast požiadaviek na jednotlivca, väčšie uvedomovanie hodnotenia individuálnych schopností. V zhode s G. I. Boginom sa predkladá päť kritérií hodnotenia jazykových schopností: jazyková správnosť, rýchlosť odovzdávania informácií, schopnosť utvoriť na-

sýtený text, úroveň adekvátneho výberu a schopnosť adekvátnej kompletizácie oznámenia.

V prognóze do roku 2000 autori vychádzajú z takto orientovaných prognóz iných odvetví: zo vzťahu vedecko-technickej revolúcie a jazykov, zo spojenia jazykových a ideologických procesov. Rozoberajú názory T. B. Kriučkovovej, ktorá za problémy ideologizácie jazyka pokladá proces ideologizácie pôvodne neideologických jednotiek, ideologickú neutralizáciu, ideologickú analýzu nových slov, skúmanie druhej ideologizácie slov a výrazov; uvádzajú názory niektorých autorov na jazyk hromadných oznamovacích prostriedkov v socialistickej spoločnosti, v ktorej sa ideologizácia jazykových prostriedkov prejavuje najviac.

Za hlavné otázky jazykového vývinu v budúcnosti sa pokladá posilňovanie úlohy medzinárodných jazykov v ekonomickej a kultúrnej spolupráci, zložitý jazykový vývoj v mnohonárodnostných štátoch a v bývalých kolóniách, upevňovanie pozícií spisovných jazykov v spoločenskom živote a rast vnútornej sociálnej diferenciácie jazyka, prehĺbovanie jazykových kontaktov a internacionalizácia jazykov, ovplyvňovanie jazykového vývoja jazykom hromadných oznamovacích prostriedkov a vnútorné zmeny v štruktúre jazykov.

V úvode ku knihe autori vyjadrujú úmysel dať čitateľom do rúk nie učebný traktát alebo zjednodušený jazykový výklad, ale ukázať im odraz života, ktorého súčasťou je jazyk. Sme presvedčení, že sa autorskému kolektívu podarilo tento úmysel splniť. Za knihou *Rok 2000. Jazyk jako most a propast* určite so záujmom siahne nielen jazykovedec, publicista a redaktor, ale aj čitateľská verejnosť.

Katarína Matějová

SPYTOVALI STE SA

Bezťažový stav. — Katedra všeobecnej biológie PF UPJŠ v Košiciach: „Pracovníci v oblasti kozmických výskumov často potrebujú jedným slovom pomenovať stav rovnováhy medzi gravitáciou a odstredivou silou v kozmických lodiach. V českej terminológii sa ujal výraz *stav beztlže*, ktorý sme začali používať aj v slovenčine ako *stav beztlže*. Korektor Správ SAV [č. 1, 19. roč., s. 39—44] opravil toto vyjadrenie na *stav bez tlže*. Výraz *stav beztlže* (alebo i *bez tlže*) má samozrejme prenesený význam a nemožno ho chápať ako stav bez gravitácie, ale ako rovnovážny stav dvoch síl pôsobiacich opačným smerom. Na pomenovanie uvedenej rovnováhy sme mali dobrý termín *beztážový stav*, ale po zavedení sústavy SI sa namiesto starého termínu *váha* používa termín *hmotnosť*. Tak zanikol termín *beztážový stav*, ktorého ekvivalent používajú Rusi a Angličania ďalej. Nebude ľahké nájsť ideálny termín z jazykového i fyzikálneho hľadiska, ale slovenčina primeraný výraz potrebuje a je načas, aby ho jazykovedci v spolupráci s fyzikmi vytvorili.“

Z jazykového (pomenovacieho) hľadiska sa riešenie tohto terminologického problému ukazuje ako jednoduché. Treba vyjsť z toho, že sa niekdajšie fyzikálne termíny *hmota*, *váha* nahradili termínmi *hmotnosť*, *tláž* (porov. napr.

Malá encyklopédia fyziky, Bratislava, Obzor 1979, s. 181, 445) a ďalej z toho, že aj nové termíny *hmotnosť*, *tiaž* sa používajú v holých aj predložkových pádoch, že sa od nich dajú tvoriť potrebné odvodeniny podobne ako od termínov *váha*, *hmota* atď. Ak sa teda v intenciách sústavy SI termín *váha* substituoval (nahradil) termínom *tiaž*, substitúciu možno vzťahovať aj na termíny zviazané s odvodeninami termínu *váha*. Stav v inojazyčných terminológiách nie je v takýchto prípadoch rozhodujúci. Podľa toho starší termín *bezáhový stav*, v ktorom prívlastok *bezáhový* vznikol z predložkového spojenia *bez váhy* [podobne sú utvorené adjektíva *bezdrôtový*, *bezkoncový*, *bezzadrový* a ďalšie], možno nahradiť analogicky utvoreným termínom *beztiažový stav*. Prívlastok *beztiažový* vznikol z predložkového spojenia *bez tiaže*.

Zo synonymnej dvojice spojení *stav bez tiaže* — *beztiažový stav* je druhé spojenie terminologicky výhodnejšie [praktickejšie]. Spojenie *stav beztiaže* sa môže javiť ako pravopisne chybné, lebo odporuje pravidlu o písaní predložiek pri mene, s ktorým sa spájajú. Ale takto ho možno chápať len za predpokladu, že v slovenskom fyzikálnom názvosloví sa nepoužíva termín *beztiaž*. Tento predpoklad sa ukazuje ako celkom reálny, lebo v lexikálnej kartotéke JÚLŠ SAV je slovo *beztiaž* doložené dvoma dokladmi z umeleckej literatúry, nie z odborných textov. Ďalej: konzultácia s odborníkmi z bratislavských vysokých škôl potvrdila, že v slovenskom fyzikálnom názvosloví sa termín *beztiaž* nepoužíva. Napokon v Česko-slovenskom slovníku (2. vyd. 1981) sa ako slovenský ekvivalent spomínaného českého termínu *beztíže* uvádzajú podoby *bezáhovosť*, *bezáhový stav* (s. 28). S ohľadom na zavedenie termínov *hmotnosť*, *tiaž* treba uvedené ekvivalenty českého termínu *beztíže* pokladať za determinologizované.

V zhrnutí konštatujeme jednak to, že spojenie slov *beztiažový stav* je terminologicky najvhodnejšie [spojenie *stav bez tiaže* je jeho jazykovo rovnocenným synonymom], jednak to, že požiadavka pomenúvať pojmy iba jednoslovnými termínmi sa nedá splniť v každom prípade. Napokon je známe, že pomenovanie sa v istých prípadoch skladá z viacerých komponentov (z viacerých slov).

Ivan Masár

Platí znehodnotený cestovný lístok? — Naša čitateľka V. R. z Trnavy nám napísala: „V ostatnom čase sa v trnavských autobusoch mestskej dopravy objavili takéto upozornenia: *Po nastúpení si ihneď znehodnotte cestovný lístok strojčekom*. Pri čítaní tohto upozornenia som si spomenula, že nedávno som v ktoromsi inom prostriedku hromadnej dopravy čítala oznam s opačným významom: *Znehodnotený cestovný lístok neplatí*. Ako je to so znehodnoteným cestovným lístkom? Platí, alebo neplatí?“

Skôr, ako odpovieme na otázku našej čitateľky, zastavíme sa pri význame slova *znehodnotiť*. Slovník slovenského jazyka (V. diel, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 666) pri hesle *znehodnotiť* uvádza: urobiť menej hodnotným, ubrať niečomu na hodnote, zbaviť hodnoty. Medzi príkladmi, ktoré bližšie vysvetľujú význam uvedeného slova, nájdeme aj spojenie *znehodnotiť kolky*, *známky* — opečiatkovať ich, aby sa nemohli znova použiť. Zostavovateľia prvého upozornenia pre cestujúcich, o ktorom píše naša čitateľka, mali

zrejme na umie takéto znehodnotenie cestovného lístka — znehodnotenie, ktorým sa cestovný lístok stane neplatným pre akúkoľvek ďalšiu cestu. Je však známe, že cestovať možno len s platným cestovným lístkom, pričom cestovný lístok sa stáva platným pre istú konkrétnu cestu vtedy, ak sa nejakým spôsobom označí: cestovný lístok na železničnej stanici nám označia dátumom, v prostriedkoch mestskej hromadnej dopravy si ho v ostatných rokoch označujeme sami strojčekom, ktorý vydiera z možných číslíc kombináciu platnú pre prítomnú cestu. Pravdaže, cestovný lístok možno znehodnotiť aj inak: roztržitý cestujúci ho zožmolí, prípadne dieťa roztrhá tak, že označenie na lístku je nečitateľné. Lenže takto znehodnotený cestovný lístok je neplatný nielen pre nasledujúcu, ale aj pre prítomnú cestu. Na takéto znehodnotenie upozorňuje druhý oznam pre cestujúcich: *Znehodnotený cestovný lístok neplatí*.

Keďže spojenie *znehodnotiť cestovný lístok* znamená urobiť cestovný lístok neplatným, nepokladáme upozornenie *Po nastúpení si ihneď znehodnotte cestovný lístok strojčekom*, ktoré visí v trnavských (a možno aj iných) prostriedkoch hromadnej dopravy, za vhodný. To je zároveň aj odpoveď na otázku našej čitateľky: znehodnotený cestovný lístok neplatí, platí len istým spôsobom označený cestovný lístok.

Spomínali sme, že cestovný lístok je platný vtedy, ak je z označenia na ňom zrejmé, že platí práve pre túto, a nie inú cestu. Bolo by užitočné, keby zodpovední pracovníci ČSAD upravili spomínané oznamy pre cestujúcich tak, aby v nich sloveso *znehodnotiť* nahradili slovesom *označiť*. Podobné oznamy so slovesom *označiť*, ktoré visia v bratislavských prostriedkoch hromadnej dopravy (*Neoznačený cestovný lístok je neplatný*), sú zrozumiteľné a nevyvolávajú u cestujúcich rozpaky.

Anna Rýzková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 17, 1983, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 8, 813 81 Bratislava. Registr. zn. F 7050. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júli 1983.

**KUL
TURA
SLOVA**

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983.

Cena Kčs 3,—